

אורך המסלול:

2.5 קילומטרים, כולל ירידות ועליות. זהירות מהחלקה לאחר גשם!
המסלול הותאם גם לעגלות ילדים ולכסאות גלגלים בסיוע קרן כהנוב ומשרד התיירות באמצעות החברה הממשלתית לתיירות.

זהו הצמחים לאורך המסלול:

לכל אחד מן הצמחים הנדונים נקבע מספר בן שלוש ספרות, המלווה אותו לאורך המסלול בתוך "עלה" ירוק. האות "ע" ליד המספר מציינת צמח עונתי, הנראה לעין רק בעונת שנה מסויימת. בטבלה המצורפת לעלון זה מצוויינים ליד מספריו של הצמח שמותיו בעברית, בערבית ובלטינית (הוא השם המדעי).

האזור הנובל בנאות קדומים מצפון הוא שטח אימונים של צה"ל, ולעתים נשמעים משם מטחי יריות, ממש כדברי רבי אליעזר המודעי: "ספר וסיף ירדו כרוכים מן השמים" (מדרש תנאים לדברים פרק יא פסוק ב).

צעדים ראשונים בעקבות דוד ושלמה

בדרך לתחנה הראשונה אנו עוברים ליד "בריכת השקמים", בה משתקפים עצי השקמה (113) שניטעו כאן כחלק משיקום הנוף שעליו עמלנו במשך שנות פיתוחה של נאות קדומים. בתקופת התניץ היו השקמים מרובות מאד באזור זה, כמו גם עצי היתך, שנגיע אליהם בהמשך דרכנו. ערכם הכלכלי של עצים אלה ברחבי השפלה הצדיק למנות עליהם אחד מיישָׁרְי הַרְכֵּשׁ אֲשֶׁר לְמַלְכָּךְ דָּוִד": "וַיַּעַל הַיָּזְיִיתִים וְהַשְּׁקָמִים אֲשֶׁר בַּשְּׂפֵלָה בְּעַל חֲנַן הַהַדְרָיִי (דברי הימים א', כ"י, כ"ח). כן מסופר על המלך שלמה: שנתן את הארזים בירושלים "בַּשְּׁקָמִים אֲשֶׁר בַּשְּׂפֵלָה לְרַב־י" (מלכים א' י', כ"ז). בעקבות חכמת-שלמה גם חפרנו בנאות קדומים מאגרים למי גשמים, אשר בריכה זו היא אחת מהם, כמתואר בספר קהלת (ב', ו): "עֲשֵׂיתִי לִי בְרָכוֹת מִיַּם הַהַשְּׁקוֹת מִקֵּהם יַעַר צוֹמֵחַ עֲצִימִים".

תחנה 1 - הגורן - "בזעת אפִיךְ"

משטח הסלע הגדול הממוקם בשולי השדה הוא הגורן. כאן מוצגים כמה מן הכלים השונים שנועדו לעבודות השדה והגורן: מחרשות, מגלים, מורגים, כלי דיש, אבני ריחיים, מיזרים ונפות.

בעונת הקציר, המתחילה ממחרת הפסח וממשכת עד לאחר שבועות, וערכת כאן פעילות מיוחדת לכיתות בתי ספר: הם מתנסים בעבודות הגורן השונות, כגון דייש, זרייה, ואף טחינת הגרעינים לקמח, - כל אלה הן חלק מן העבודות בהן יגע האדם בימי קדם, מן החריש ועד אפיית הלחם, כפי שנאמר: "בַּזְּעַת אֲפִיךָ תֹאכַל לֶחֶם" (בראשית ג', י"ט). הלחם היה המזון החשוב ביותר. פגיעה ביבול החיטה והשעורה הביאה לליד מחסור ורעב, לעיתים עד מוות.

יבול הגרעינים של החיטה (175) והשעורה (176) - הלא הוא הדגן - הוא אחד משלושת היבולים החשובים ביותר של החקלאות הקדומה בארץ, המכונים בתניץ דגן, תירוש ויצהר, אותם נכיר בהמשך מסלולנו. פצחלת גידולם תכונתם בכוחות הטבע כמו: כמות הגשמים וחלוקתם הנתונה ומאוזן נכון בין תופעות אקלים מנוגדות השוררות בעונת הפריחה וההבשלה של יבולים אלה בימי "ספירת העומר" שבין פסח לשבועות.

האילנות ראתה בכוחות הטבע המנוגדים עושי רצונם של האלים השונים. תורת ישראל ראתה אותם נשלטים בידי אל אחד. לפיכך שקדו מאמיניה על התפילה היומיומית אליו, שיבא כל אחד מכוחות הטבע הללו בשלב המתאים ויצליח את יבולם.

תחושת אי הוודאות התחזקה במיוחד בימי ספירת העומר, הידועים בתהפוכות מוג האוויר. עונה זו מתאפיינת בימי שרב חמים ויבשים מאד המתחלפים בימים קרים וגשומים. הן היושב והן הגשם עלולים להזיק אם הם מפתיעים בתאריך לא מתאים לשלב התפתחות בו נמצאים הפרחים או הפירות.

עצי השקד (154) הנמצאים ליד הגורן מסמלים את שקידת האיכר על התפילה היומיומית להופעה במועד הנכון של כל אחת מתופעות מזג האויר בעונה הבעייתית הזאת.

עצי זית עתיקים בדרך אל בית הבד

בצאתנו מן הגורן נעלה אל "גבעת המנורה", ובאמצעות הצמחים שנראה עליה נוכל להעלות בדמיונו את עיצובה של מנורת המשכן ולהבין את משמעות הסמלים המרומזים בה. אנו עוברים בין עצי זית רבי-שנים שהעתקו לכאן בשלהי הקיץ של 1968. ככל שטחי נאות קדומים, כך גם הגבעה הזאת היתה אז שוממה לחלוטין, והיה צורך להביא לכאן מיכליות של מכבי האש כדי להשקות את העצים האלה, אשר הועברו מאזור שבו היה הכרח לעוקרם לרגל סלילת כביש חדש בדרך לירושלים.

תחנה 2 - בית הבד

בית הבד הוא המקום בו הפיקו את השמן מן הזיתים. העבודה נעשתה בשני שלבים: שלב ריסוק הזיתים ושלב הסחיטה (העצירה) במכשכ. בעונת המסיק רוחש בית הבד פעילות: את הזיתים מניחים בתוך אבן השכב ומסובבים את אבן הרכב. לעיתים העבודה הזאת נעשית על ידי הבחמה.

את הזיתים המרוסקים שמים בתוך "עקלים" (סלים עגולים - "עוקלים"). את העקלים עורמים זה על גבי זה מתחת למכשכ ויוצקים עליהם מים. הלחץ המופעל על הזיתים גורם להזקל (השמן המהול במים) לטפח ולהקוות באגן. השמן הקל מן המים צף למעלה ונאסף לתוך כלים. מקור השם "בית הבד" הוא במכששים העתיקים שהתבססו על קורת עץ גדולה (בד) שאליה חוברו משקולות אבן, כפי שניתן לראות בדגם המוצב כאן. שיטת כבישה מאוחרת יותר מיוצגת במכשכ הברזל המוצב כאן, תוצרת יפו (1906).

זיתים שחטנו בשנת שמיטה, וכן זיתים לתצרוכת ביתית צנועה, היו מרסקים ב"בודדה", היא האבן הקעורה (ה"שכבי") ואבן הגליל הנמצאת בתוכה (ה"רכבי").

השמן הראשון המופק מן הזיתים הוא ה"כתית". שמן משובח זה נועד להדלקת מנורת המשכן. "וַאֲתָה תִּצְוֶה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ שֶׁמֶן זֵית דָּן כֹּתֵית לְמָאֹר לְהַעֲלֶךְ נֵר תְּמִיד" (שמות כ"ו כ'). הכינוי "יצהר" לשמן הזית מדגיש את זוהר אורו (כמו הצוהר שהיה בתיבת נוח, שדרכו חדר הזוהר - אור היום, וכן שעת הצהריים, שהיא הזוהרת ביותר).

לשמן הזית היו שימושים רבים: למאור, למאכל, לסיכה, למרפא, ליופי, למשיחת כהנים ומלכים ועוד. תקצר היריעה מלמנות את סגולותיו וחשיבותו.

הרהורים בדרך: מה ליונה ולזית?

בתניץ מסופר על היונה, שהביאה לנח את הידיעה, כי מי המבול התמעטו, באמצעות "עֵלָה זֵית טָרַף בִּפְיָהּ" (בראשית ח' י"א). אכן, עץ הזית אינו גבוה כעצי היער. העלה שהביאה היונה היה אפוא אות ברור לכך שהמים כבר לא היו כה עמוקים. לדברי המדרש הביאה היונה "אורה לעולם" בעלה הזיתים (תנחומא תצהו ה', א), וכאשר בישרו המלאכים לשרה כי היא עתידה ללדת את יצחק "היאירו פניה כזית" (בראשית רבה נ"ג, ג'). מדרשים אלה מובנים לאחר שמבחינים, כי כאשר משחקת הרוח בעלי עץ הזית מרצדים בו גלי אור בגוון של כסף, והוא מריהב כל עין ברענותו: "זֵית לְעֵינַי יָפֵה פְרִי תֹאֲרֵי" (ירמיהו י"א, ט"ז). וכן "וַיְהִי כִּבְזֵית הוֹדוּ" (הושע י"ד ז').

תחנה 3 - הגת: "ויחל נח איש האדמה ויטע כרם" (בראשית ט', כ')

המעשה החקלאי הראשון שעשה נוח בצאתו מן התיבה היה לטעת כרם גפנים. אכן, הגפן ידועה באזורנו מימים ימימה. בתקופת הקיץ אנו הננים מפירותיה ולקראת החורף מכינים מהם את הצימוקים. מיץ הענבים הטרי מתואר בחלום שר המשקים של פרעה: "וַאֲצַק אֶת הָעֲנָבִים וְאֶשְׁקַט אֹתָם אֶל כּוֹס פְּרָעָה" (בראשית מ', י"א). אולם עיקר יבולה של הגפן היה התירוש, שהופק בגת. לאחר שדרכו את הענבים בגת, ברבליים יחפות ומטוהרות במים, זרם התירוש אל בור האיסוף (רש"י הסביר כי הבור הזה נקרא "יקבי". משרוש נ-ק-ב, הואיל והוא נוקב בתוך הסלע). מכאן העבירו את התירוש לתוך כדי חרס, בהם החל בתסיסה. ככל שחלף הזמן הפך ליין ישן וטוב. היין שמש כמשקה מזין ומרווה. עקב חשיבותו הבסיסית כמשקה וכמזון זכה פרי הגפן לברכה "בורא פרי הגפן", המיועדת רק לו.

לאחר שחלפה עונת המעבר המסוכנת של יימי ספירת העומר" והגפנים המבכירות החלו כבר להבשיל ענבים, החלה עונת הבציר. פעולת הדריכה בגיתות וביקבים היתה מלווה שמחה וגיל, שירה ונגינה, וקריאות "הי-דד" בקצב הדורכים. כאשר רוצה ישעיהו הנביא לתאר את האסון שיפקוד את ארץ מואב, שהיתה משתבחת בכרמיה, הוא קורא עליה: "וַיִּנְאַסֶּף שִׁמְחָה וַגִּיל מִן הַפְּרָמָל* וּבְכַרְמִים לֹא יִרְוּן לֹא יִרְעַע יַיִן בְּיַקְבִּים לֹא יִדְרֹךְ הַדְּרֹךְ הַשְּׂבָבִית" (ישעיהו ט"ז, י').

"כרמלי" הוא, ככל הנראה , כינוי לאזורים עתירי כרמים (כרם- אל"). מן המקרא ידועים לנו אזורים שונים בשם זה. ארץ מואב הצטיינה בכרמיה, ומדברי ישעיהו כאן מסתבר שהיה גם במואב אזור בשם כרמל.

תחנה 4: הרהורים בצל הזית

הדגן, התירוש והיצהר, אתם עשינו עכשו הכירות חטופה, הובאו לבית המקדש כמנחת תודה לבורא העולם. הם הוקרבו על המזבח במתכונת של סולת (קמח משובח) בלולה בשמן, ועליהם נסכו את היין. עד עצם היום הזה מיוצגים יבולים אלה על שולחן השבת והחג באמצעות החלות, היין והנרות, וכך הם קוראים ל"לִשְׁבֶּת עֵגֹי" (ישעיה נ"ח י"ג). אכן, נתקיימו לדורות דברי חז"ל: "בזמן שבית המקדש קיים - מזבח מכפר על אדם, ועכשיו שאין בית המקדש קיים - שולחנו של אדם מכפר עליו" (מנחות דף צז עמוד א).

עץ הזית (109), גם אם זקן הוא ועתיק יומין כזית זהה שאנו חוסים בצילו, מצטיין בחיוניות נעורים. ענפיו נושאים פרי, מהשרוש ומתחתית הגזע עולות הגרופיות, ומן הגזע מתפתחים החוטרים. את הגרופיות גורף האיכר בדרך כלל כדי שלא יגולו את המים והמזון מן העץ. גרופיות בודדות בלבד נשמרות כנצרים (נוצר=שומר) וניטעות כשתילים צעירים. בחוטרים היוצאים מן הגזע ניתן להשתמש כמטה רועים, לאחר שמעצבים גולה בראשם (היא החוטרת= חטוורת).

הנצרים הצומחים מסיבי לגזע נראו למשורר תהילים כבנים היושבים סביב שולחן אביהם וממשיכים את דרכו: "בְּנֵיךָ כְּשֹׂתֵלֵי זֵיתִים סָבִיב לְשַׁלְחָנְךָ" (תהילים ככ"ח, ג). באותו מזמור אנו מוצאים גם את הלחם (וַיִּגְיַע כְּפִיךָ" (שם, שם א')- כמו "בַּזְּעַת אֲפִיךָ תֹאכַל לֶחֶם") ואת הגפן הפוריה (שם,שם ב'). הנה אפוא השולחן המשפחתי ממשיך ללוות אותנו גם במזמורי תהלים ולהזכיר את שולחן השבת.

תחנה 5 - "וששה קנים יצאים מצדיה שלשה קני מנרה מצדה האחד ושלשה קני מנרה מצדה השני" (שמות כ"ה, כ"ב, ו-כ"ז, י"ח)

דמותה המשווערת של המנורה שניצבה בבית המקדש עוצבה בימינו בסמל מדינה. אין יודעים בוודאות מה היה מראה המדויק של המנורה. תיאורה המפורט נמצא בספר שמות (פרקים כ"ה ו-ל"ז): קנה מרכזי ומשני צידיו יוצאים ששה קנים, שלשה בכל צד.

התפרחת של אחדים מצמחי המוריה (147, 148, 149, 153) משקפת בדרך הסתעפותה את דמות המנורה כפי שהיא מתוארת לעיל בתניץ. בראשי הגבעולים של המוריה המשולשת (150) ניתן לראות לעיתים עפצים (מלשון צפע, שנקב חרק מסויים לצורך הטלת ביצים) בצורת גולות תפוחות ובראשיהן עלים קטנים. ממש "כפתור ופרח", כמתואר בספר שמות.

בחזון זכריה (ד', ב') רואה הנביא "מְנוֹרָת זָהָב וַיִּשְׁבְּעָה נְרָתֶיהָ עֲלֵיהָ " ובמעמד זה הוא שומע מפי "ה' צבאות" שבע מילים: "לֹא כִחָל וְלֹא כִכָּח פִּי אִם בְּרוּחִי". למדוך: כוחה של המנורה בהארת הרוח המתגברת על הכוח.

ליד שובך היונים: מה עוד רמזה היונה לנוח?

המבנה על גג הסוכה הוא שובך יונים שנעוב כפעם בפעם. היונה, אשר "הביאה אורה לעולם" בעלה הזית שנתנה לנוח, ביקשה גם לרמוז לו: "מוטב מר מזה ולא מתוך מתחת ידך" (בראשית רבה ל"ג, ו). כלומר מוטב ל, היונה, לחיות חיי חופש ועצמאות אפילו אם טעמם יהיה מר כטעמו של עלה הזית מאשר חיים מתוקים תחת מרותך.

תחנה 6 - אור ובשמים

רוב המוריות מצטיינות בריחותיהם הטובים. יש והריח נודף מן הפרחים, מן העלים או גם מן הגבעולים. ככל שהשמש מכה וקורנת יותר חום, כן מתגבר ריח צמחי הבושם השונים.

חג השבועות, שחל בסיוון, אחד החודשים החמים בשנה, הוא גם חג מתן תורה, ויכל דיבור ודיבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא נתמלא העולם כולו בשמים" (שבת פ"ח, ע"ב).

הקשר בין האור וריח הבשמים בא לידי ביטוי בעבודת הכהונה "הַקְטִיר עֲלֵיו אֶהָרֹן קֹטֶרֶת סַמִּים... הַקְטִיבּוּ אֶת הַנְּרֹת יַקְטִיבְנָהּ" (שמות לז ז').

לאחר חורבן בית המקדש נשמר קשר זה בטכס ההבדלה במוצאי שבת.

כפי שהאור הוא ביטוי לרוחניות כך גם הבשמים. אור הנר וריח הבשמים מופיעים יחד עם היין בצאת השבת, בטכס ההבדלה בין "קודש לחול". על היין מברכים "בורא פרי הגפן", על הנר מברכים "המבדיל בין קודש לחול ובין אור לחושך" ועל הבשמים "בורא מיני בשמים".

הרהורים בדרך: "אחד כנגד זכור ואחד כנגד שמור"

בדרכנו אל תחנה 7 אנו עוברים בין ההדסים ומתבשמים מלאו ריאותינו, ולא במקרה. מסופר בתלמוד על רבי שמעון בר יוחאי ובנו רבי אלעזר שראו בערב שבת זקן המחזיק בידיו שני ענפי חסד. שאלו אותו לפרש מעשיו והשיב להם "אחד כנגד זכור (את יום השבת לקדשו, שמות כ, ח') ואחד כנגד שמור (את יום השבת לקדשו, דברים ה',י"ב)". אכן אין מיוחד כיום השבת, אשר יש לווכרו ולשמורו ולבשם אותו במיטב הבשמים.

תחנה 7 - "אשכל הכפר דודי לי בכרמי עין גדי" (שיר השירים א', י"ד)

בתניץ ובדברי חז"ל מוזכרים למעלה מעשרים שמות צמחים שהפיקו מהם בושם וכן מצויים שם כיוונים של הבשמים עצמם. חלקם הגיעו לארץ ממקומות רחוקים מזה כוש, שבא, תימן והודו. שלמה המלך, ששיר השירים מיוחס לו, ארח אלמונו את מלכת שבא. היא הביאה איתה מתנות רבות ובהן בשמים נדירים ויקרים. לגבי רבים מהם קיימים חילוקי דעות באשר לזיהוייהם המדויקים. אחת הסיבות לכך היא הסודיות של תעשיית הבשמים והיותה נתונה בידי אנשים מעטים. כידוע גם הרכב בשמי הקטורת שהוקטרה בבית המקדש היה סודן של משפחות כוהנים מועטות.

עצי הכופר (134) לא היו בחזקת סוד, וכיום הם ידועים לכל בשמם הערבי "חניה". מן העלים הכתושים מכינים אבקה המשמשת לטיפול יופי בטקסים שונים. הפרחים הזעירים שצבעם צהבהב בהיר נישאים על גבי אשכולות צפופים וריחם נודף למרחוק בין פסח לשבועות, ממש בתקופה המתוארת בשיר השירים. (אצלנו בנאות קדומים לפעמים מתעכבת הפריחה שבועות אחדים). בימינו עיקר גידולו של עץ הכופר הוא באזור יריחו, ואשכולות פרחיו, בהם מתבשמות הנשים הערביות, מפיצים ריחם בשוקי העיר העתיקה בירושלים.

צמח נוסף (144) הנמצא כאן הגיע אלנו בדרך-לא-דרך מערב הסעודית. יש חוקרים הסבורים כי מן השרף הנוטף מנגזעו הפיקו את אחד הבשמים המובחרים בעולם העתיק, הלא הוא "שמן המור".

הרהורים ובשמים בדרך

כשקוראים את שיר השירים בחג הפסח, הוא חג האביב, מריחים כבר את הניחוחות בהם מצטיינים רבים מצמחי הארץ. בעלי הדמיון יחוש את הריחות העולים מפסוקי שיר השירים. מגילה זו מסתיימת בקריאת הנערה "ברח דודי ודמה לך לצבי או לפער האילים על הרי בשמים" (שיר השירים ח', י"ד). בעקבות הפסוק הזה אנטנו יורדים עכשיו ב"מעלה הבשמים", המקשר בין גבעת המנורה, היא גבעת אורו של הזית ובשמי המוריות, אל "גיאי שיר השירים".

תחנה 8 - מימינוננ שיחי לוטם ומשמאלנו האזובים למיניהם

השיחים הריחנים מימינו הם שיחי הלוטם הדביק (143), הגדל בר בארצות הים התיכון. בארץ הוא אינו ידוע כצמח בר. יש סבורים כי מן הצמח הזה הופק ה"לוט". שהיה אחד המרכיבים של "זמרת הארץ" אשר שלח יעקב אל פרעה מלך מצרים. בהמשך השביל גדלים גם שיחי הלוטם הורוד (142) והלוטם הלבן (141) - שניהם מרנינים בפריחהם אזורי הרים רבים בארץ.

משמאלנו גדלים הצמחים השונים אשר כונו בפי חז"ל בשם הכללי "אזוב". אלה הם צמחים ממשפחת השפתנים אשר מאופיינים בגבעול מרובע (כדאי למשש) ובעלים ריחניים. המפורסם מבין כולם הוא האזוב (102), הידוע בשמו הערבי "זעתר". כאן ניתן למצוא גם את ה"אזוב הרומי" (135) הידוע גם בשמו צתרה ורודה (זעטר=זעטר-אזוב), את ה"אזוב המדברי" (136) הנקרא צתרגית משובלת, על שום פרחיה הנישאים בתפרחת דמוית שיבולת, "אזוב כוחלי" (137) הידוע כאזוביון גדול על שום העלה הכחול-תורה, ויכל דיבור ודיבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא נתמלא העולם סגול המתנסס כדגל על ראש התפרחת; ה"אזוביון" (139) ו"אזוב בית קדליו" (138), הידוע גם בכינויים "אזוב התה" ו"יוטה לבנה". כל האזובים האלה ידועים בשימושיהם העממיים כצמחי מרפא ותבלין, והם נמצאים בהקשרים אלה במקומות רבים במשנה ובגמרא.

מכאן מסתעף מסלולנו: ימינה להולכי רגל במשעול עפר, וקדימה להמשך המסלול הכבוש לנוסעים על גלגלים. שני הסעיפים יורדים בעקבות שיר השירים אל גינת האגון, שם הם נפגשים בתחנה 9.

למעוניינים: סטייה קלה מן השביל הסלול לביקור ב"בית הצבעים". במרחק של כשבעים מטרים מן השלט המכוון תוכלו "להצויץ" אל "בית הצבעים". במקום קיימת תצוגה של חומרי צבע מן הטבע וכך חומרים ששימשו לבשמים ולתבלינים.

מבטים בדרך

אלה החולכים בדרך העפר ישאו עיניהם קדימה אל הגבעה ממולם, והיורדים בדרך הסלולה יסתכלו אליה ימינה. כך תוכלו כולכם להבחין בעללי חיים המשוטטים על מורדותיה העליונים של גבעה זו. אלו הם צבאים מבני המוקדים, ולידם יחמורים, קרוביהם של האיילים. היחמורים נכחדו מנוף ארצנו אולם בעבר הם חיו בארץ לצד איילים וצבאים. בעלי חיים יפים ואצילים אלה מעלים בזכרוננו תיאורים נלהבים בשיר השירים, וביניהם גם הפסוק שאנו ממש נמצאים בתוכו: "בַּרְח דוֹדִי וְדָמָה לְךָ לְצִבִּי אוּ לְפַרְי הָאֲזָלִים על הַרִי בְּשָׂמִים" (שיר השירים ח', י"ד).

אחד הצמחים הבולטים בהמשך דרכנו הוא אלת המסטיק (129), שזכתה להיות אחד המועמדים לזיהוי הצמח אשר ממנו הפיקו הקדמונים את התרופה הידועה בתניך בשם "צרי". אם תמנעו בין אצבעותיכם עלה או שנים תרגישו את ריחו החריף של שרף האלה הזאת. כמסופר בספר בראשית שלח יעקב מנחה למצרים גם את ה"צרי" יחד עם הלטט שהזכרנוהו בתחנה 8. ההולכים במשעול העפר יעברו בין האלות הללו שאנו מנסים לגדל אותן במתכונת של עצים עבי גזע, כדי לנסות בבוא הזמן ל"חלוב" מהם את השרף ולבדוק את תכונותיו.

נמשך לרדת אל עבר תחנה 9.

כאשר נגיע לסוף הירידה, בטרם נפנה מימנה לפי החץ המסמן הכיוון לתחנה 9, נראה לפנינו את הבקעה בה גדלים עצי האגוז, אשר נתעכב קצת לכבודם בתחנה 11.

פסוקים בדרך

בדרכנו אל התחנה הבאה ייקרו לעינינו כמה פסוקים משיר השירים הניבטים אלינו מצדי המסלול. כאשר נפנה שמאלה ב"סיבוב פרסה" עם המסלול נראה מימיננו כרם גפנים שזיכר לנו את דברי הנערה, אשר אחיה בני אמה שמו אותה "נטורה את הכרמים":

"אָחֲזוּ לִנְוֵי שֹׁעֲלִים שֹׁעֲלִים קִטְנִים מְתַפְּלִים קְרָמִים וְקָמִינוּ קָמִידֵי" (שיר השירים ב',ט"ו) את הגדרת ה"סמדר" כפרחי הגפן אנו מכירים מפסוק אחר בשיר השירים: "נִשְׁפָּקִימָה לְקָרְמִים נִרְאָה אִם פָּרְחָה הַגָּפֶן פָּתַח הַקָּמִידֵי הִנְצָה הַרְמוּנִים" (שיר השירים ז',י"ג). בעונת פריחת הגפן אין לשועלים מה לחבל בכרמים, כי יעברו עוד למעלה מחודשיים עד אשר יבשילו הענבים ויטעמו לחיכם.
בינתים גם בני הדור החדש של השועלים עדיין קטנים הם בעונה זו, ונטורת הכרמים המנוסה מציעה ללכוד אותם בעודם קטנים, ובכך להבטיח הקטנת הנוק לכרמים בבוא עת הבשלת הענבים.

בהמשך דרכנו במסלול נגיע שוב אל הסמדר, הפעם בצירוף לפני התאנה, וניווכח שוב כי הסמדר הוא פריחת הגפן: "הַתְּאֲנָה הַנְּטָה פְּתִיחַ וְהַגָּפִים קָמִידֵי נָתְנוּ כִּיחֵי" (שיר השירים ב', י"ג). אכן, ריחו של הסמדר ממשם את כל הכרמים בעונת הפריחה של הגפן.

מימיננו אנו רואים את "בימת הרועים", המשקיפה על פני "בריכת הרועים". כאן נערכים כינוסים והצגות בימי חול המועד בנושאי שיר השירים וחיי הרועים. בינתיים הגענו אל תחנתנו הבאה, הנמצאת על המדרגה שמשמאלנו.

תחנה 9 - מדוע מאמיר מחיר הדודאים בסוף העונה?

"לֵךְ רְאוּבֵן בְּיָמֵי קִצְרֵי חַטִּים וְנִמְצָא דוֹדָאִים בְּשָׂדֶה וְנָבֵא אֹתָם אֶל לָאָה אִמּוֹ וְתֹאמַר רְחֵל אֶל לָאָה תֵּנִי נָא לִי מִדּוֹדָאֵי בְּנֶדֶד. וְתֹאמַר לָהּ הַמַּעַט קִרְתֶּיךָ אֵת אִישִׁי וְלִקְחַת בָּם אֵת דּוֹדָאֵי בְנֵי וְתֹאמַר רְחֵל לָבֶן יִשָּׁכֵב עִמָּךְ הַלַּיְלָה תַּחַת דּוֹדָאֵי בְּנֶדֶד. וְנָבֵא יַעֲקֹב מִן הַשָּׂדֶה בְּעָרְבַי וַתֵּצֵא לָאָה לִקְרֹאתוֹ וְתֹאמַר אֵלַי תְּבֹאֵ כִּי שָׂכַר שְׂכָרְתֶּיךָ בְּדוֹדָאֵי בְנֵי" (בראשית ל', י"ד-ט"ז).

עקב הגודל והצורה של שורשיהם, המזכירים דמות אדם, קנו להם הדודאים (163) שם של צמח בעל סגולות מיוחדות להגברת הפריון. אם נרכזו אל עלי הדודאים הגדולים בחודשי החורף נחוש בהם ריח חריף בלתי נעים. גם פרחיהם הסגולים אינם מצטיינים בריח נעים. התיאור "הדודאים נתנו ריח ועל פתחינו כל מגדים חדשים גם לשנים דודי פתיתי לך" (שיר השירים ז',י"ד) מתאר בביורר את הבושם המשכר של פירות הדודאים, המבשילים בימי ספירת העומר. מייד עם הבשלתם נאכלים הפירות הללו על ידי חיית השדה ובימי קציר חטים קשה כבר מאד למוצאם. בעובדה זו ניתן להבין כי אכן מציאה של ממש מצא ראובן בימי קציר חטים, ובכך אנו מבינים מדוע היתה רחל מוכנה לשלם מחיר כה יקר ללאה עבור דודאי בנה.

הבושם המיוחד של פירות הדודאים ופסוקי שיר השירים שהוא מעלה בזכרון גם הם להתפתחות מנהג ריחני בקרב יהודי תימן, שנהגו לבשם בגדיהם בדודאים לכבוד שבת ושפתותיהם ממלמלות "ליכה דודי לקראת כלה, פני שבת נקבלה".

תחנה 10 - הרהורים בסוכה

"בואו ונצא לקראת כלה לקראת שבת כלה מלכתא (המלכה). רבי ינאי מתעטף, וקאי (עמד) ואמר: בואי כלה, בואי כלה" (בבא קמא דף ל"ב עמוד ב'). מתוך הכתרת השבת כמלכה וככלה אין פליאה שהתפתח הנוהג לקדם את פניה בקריאת פסוקי שיר השירים. הסוכה בה אנחנו נמצאים שוכנת בלבו של "גיגי שיר השירים" והמראות הנשקפים ממנה מעלים בזכרוננו את התיאורים המשועקים בפסוקי המגילה הזאת.

הנה למטה "ברכת הרועים", אשר לידה ניתן להבחין באוהל השחור. "שְׁחוּרָה אֲנִי וְנְאֻנָּה...כְּאֶהְלִי קֶדֶר פִּרְיֵעוֹת שְׁלֹמֹה" (שיר השירים א'. ה) - ולעומת עדות עצמית זו של הנערה מהדהדים דברי העלם אל רעייתו מן הגבעה אשר מעבר לבריכה זו: "רִאשֶׁךָ עֲלֶיךָ כְּכַרְמֶל" (שיר השירים ז', ו'). על מדרונה של גבעה זו שתלנו מערך צמחים המייצג את צמחיית הבר האופיינית לעירות הכרמל כגון: אחירוס (197), קטלב (131) דפנה (173), מוריה משולשת (150) ואחרים. בינינו ובין "בריכת הרועים" מבצצות להן מבין עצי הרימון מילות הקסם "שְׁלֹמֶיךָ פְּרָדָס רְמוּנִים" (שיר השירים ד', י"ג), וקצת שמאלה במרחק נוכל לשמוע מתוך הנוף את דברי הרעיה "קִרּוֹת בְּתֵינִי אֶרְוִים הֵקִיטְנוּ בְּרוֹתִים [ברושים]" (שיר השירים א', י"ז).

מיד שבת בשבתו, עם קריאת שיר השירים, העירו ועוררו פסוקים אלה בלב היהודי במשך כל הדורות את הכמיהה לחזור ולהתמוג בתוך אותם נופי ארץ ישראל הקסומים שהיו רחוקים כל כך מהשגה.

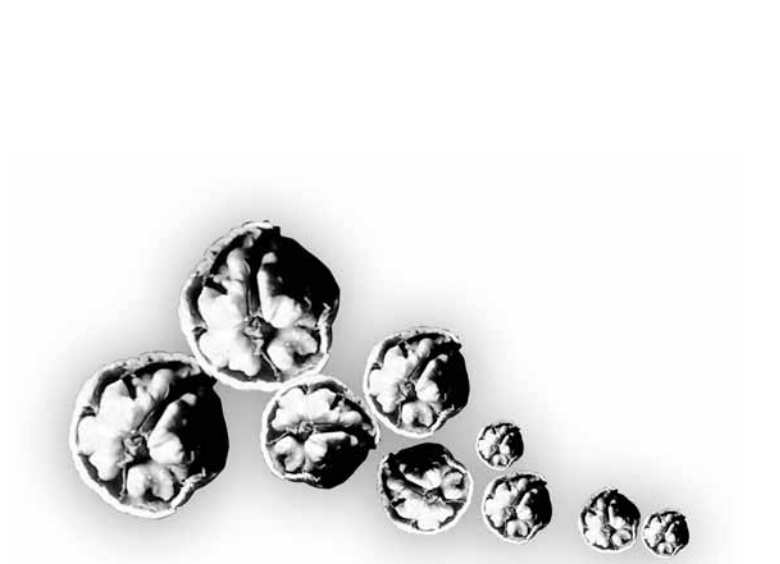

תחנה 11 - מדוע "ירדתי" אל גינת אגוז?

בטרם נטענו כאן את עצי האגוז הזהירו אותנו מומחים כי באזור החם הזה לא יצלחו עצים כאלה. מסתבר כי הסתמכותנו על שיר השירים, בו יורדים אל גינת האגוז, אכן עזרה לנו בבחירת בית הגידול המתאים לאגוזים:
כאן בבקעה הצטבר ברבות השנים סחף שניגר עם הגשמים ויגר שכתב אדמה עמוקה, הדרושה לל כך לשרשי האגוזים. לכאן גם יורד בלילות החורף האויר הקר מן הגבעות ויוצר "כיס קרה" שגם הוא מיטיב עם האגוזים, וכך גדלים להם כאן עצי האגוז בניא שיר השירים ומניבים פירות טעימים לקראת סוף הקיץ.
נוסף על היותו מאכל מזין במיוחד היו משתמשים באגוז להפקת שמן למאור ולמאכל, להכנת חומרי צבע, ואפילו להסקת קליפותיו בתנורים.

עקב פירותיו המזינים ובוכות שיר השירים זכה האגוז להיות שותף להלכות ולמדרשים במקומות רבים בספרות חז"ל. מבין המדרשים הרבים על גינת האגוז בחרנו מדרש המתאר את הסכנה למטפס על גזעו החלק של האגוז ויש בו מסר חינוכי גם לפוליטיקאים של ימינו:

"אמר רבי לוי: מה אגוז זה חלק... וכל מי שעולה לראשו ואינו נותן דעתו האיך יעלה הוא נופל ומת ונטל שלו מן האגוז, כך כל מי שהוא מנהיג שררה על הציבור בישראל ואינו נותן דעתו היאך הוא מנהיג את ישראל, סוף שהוא נופל ונטל שלו מתחת ידיהם..." (שיר השירים רבה פרשה ו').

תחנה 12 - "כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים בצלו חמדיתי וישבתי ופריו מתוק לחכי" (שיר השירים ב',ג.)

כל איש יודע כי העצים המניבים את תפוחי המאכל שלנו אינם גדלים ביערות הבר, אלא במטעים מעובדים בידי אדם. העץ, המזוהה כאן כ"תפוח בעצי היער", אכן נמנה על עצי היער הטבעי, אבל חביב מהם עקב פריו המתוק. הלא הוא העץ הקרוי במשנה בשם "עוזרד" (125) ובערבית בשם "זעורר" בזכות תפוחיו העעורים. בעיני נערטנו בשיר השירים כל הבנים הם עצי יער המעניקים צל, כל אחד לפי נופו, אולם אחד ויחיד מבניהם הוא אותו עץ המעניק לה גם צל וגם את הפרי המתוק לחכה. נציגים של עצי היער שתלנו על פני המדרון העולה ממול מקום עומדנו בתחנה. שם ניתן להכיר את האלות (128) והאלונים (117, 127), עצי הלבנה (177) והקטלב (131), בר-זית (130), וכל חבריהם השיחים.

בהמשך הדרך - גם תפוחים "של ממש"

בדרך אל תחנתנו הבאה נראה לימיננו עצי תפוח (124) מגידולי החקלאי בתרבות, אשר נטענו כאן כדי להבהיר את ההבדל בין עצי השדה, שעיבודם בידי החקלאי, ועצי היער המתפתחים בטבע החופשי. מסתבר, כי גידול התפוח כמוצר חקלאי היה מקובל מאד כבר בימי בית ראשון, וזאת לאור העובדה שאנו מוצאים את התפוח בתניך כשם לערים וכפרים ואף אזור שלם בחבל מנשה נקרא "אֶרֶץ תְּפּוּחִי" (יהושע י"ז, ח'). בדברי הנביא יואל על הבצורת אכן נמנה התפוח על עצי השדה: "רְמוֹן גַּם תִּמְרָר [תפוח] כָּל עֵצֵי הַשָּׂדֶה יִבְשׁוּ" (יואל א', י"ב).

תחנה 13 - סוכת הורדים

סוכה זו הוקמה בתרומת נשיא המדינה השישי מר חיים הרצוג ורעייתו אורה בעקבות ביקורם בנאות קדומים. מסביבה נשתלו שיחי ורדים שונים: ורדי בר (123) וורדים תרבותיים (122). מבין פרשני התניך היו כאלה אשר זיהו את ה"שֹׁשְׁנָה בֵּין הַחוּחִים" אשר בשיר השירים (ב', ב') בברח הורוד, באשר הוא פורח על גבי ענף בעל קוצים ובכך הוא ממלא את התיאור "כישושנה בין החוחים". בארץ גדלים ארבעה מינים של ורד הבר. כבר בימי קדם תירבתו וגידלו אותם בשל יופיים וריחם הטוב. עקב שימושיו השונים מככב הורד בהלכות שונות בספרות חז"ל.

בדרך אל תחנה 14

הזדהותה של נערטנו בשיר השירים במלים "אֲנִי כְּבַצְלֵת הַשָּׂרוֹן שׁוֹשְׁנַת הַעֲמֻקִּים" הביאה חוקרים ופרשנים רבים לידי נסיונות שונים לביורר מי הם שני הפרחים הללו, שדווקא הם זכו לכך, שהיפה בנשים תזוהה את עצמה בדמותם. באזור זה שתלנו הדגמות-מספר לנסיונות הזיהוי הללו. תוכלו למצוא כאן, כל אחד בעונתו, את האירוס (201) ואת חבצלת החוף (160), וכן את הגדול והמרשים מכולם הוא ה"שושן הצחור" (161), אשר כנראה הוא השושן אשר קישט את כותרות העמודים במקדש שלמה בירושלים. ה"שושנה" בשיר השירים מופיעה לעינינו לא לבדה, אלא בולטת בתוך בית הגידול הטבעי שלה: "אֲנִי כְּבַצְלֵת הַשָּׂרוֹן שׁוֹשְׁנַת הַעֲמֻקִּים" (שיר השירים ב', א') והעלם בתשובתו המחמיאה מדגיש את מה שעניו רואות: "כישושנה בין החוחים כן רעייתי בין הבנות" (שיר השירים ב', ב').

תחנה 14

בין החוחים (120) אשר אנו מטפחים כאן מימין לשביל אפשר להיווכח, כי "שושנת העמקים" היא הנרקיס, אותו "מלך הביצה", הצומח בעמקי השרון יחד עם החוחים ובאותם תנאי גידול של אדמה טובענית שחורה. שלמה המלך אשר כתב - לפי המסורת - את שיר השירים בשנות בחרותו, הוא זה שכתב גם את ספר משלי בבגרותו. אחד המשלים המפתיעים ביותר מוצג כאן על גבי השלט בין החוחים: "חוּחַ עֲלָה בְּיַד שְׂכּוֹר וּמְשָׁל כְּפִי קְסִילִים" (משלי כ"ו, ט'). להבנת משל זה עלינו רק לדמיין את השיכור הרוצה לקטוף לו את הנרקיס הריחני, הלא הוא השושנה שבין החוחים, אולם בשיכרותו התנווד גופו ובמקום השושנה עלה בידו החוח אשר בשכנותה...

בדרך בתוך "יער השרון"

השביל העולה מעביר אותנו תחילה בנופי יער השרון, כפי שהשתמר בשרון עד לראשית המאה העשרים. בתחילת מסלולנו הזכרנו את בעל חנן הגדרי, אשר מינה דוד "על הזיתים והשקמים אשר בשפלה". כאן המקום להזכיר את שטרי השרוני, אף הוא בין שרי הרכוש אשר למלך דוד, שהיה ממונה על הבקר הרועים בשרון (דברי הימים א' כ"ז, כ"ט). תיאור זה מלמדנו כי אזור השרון לא היה מעובד על ידי החקלאים, אלא היה בעיקרו אזור מרעה. לכאן הבאנו את אדמת החמרה החולית מאזור השרון, ושתלנו כאן אלונים (117), שיחי רותם (103) וצמחים נוספים האופייניים ליער השרון הטבעי. בסוף ימות הגשמים בוקעים כאן מן הקרקע פרחי "צבעוני השרון" (159), אשר זיהויו התנ"כי מתבקש מאלו כ"חבצלת השרון" שאתה מודהה נערטנו משיר השירים.

תחנה 15 - "ורח אפרך כתפוחים"

ושוב אנחנו ניצבים ליד העזרד שהכרנו בתחנה 12 וזיהינו אותו שם כ"תפוח בעצי היער". בצד השביל נראה לימיננו עצי עוזרד נוספים. בתקופת הפריחה בימות הפסח יפוך למרחקים ריח הבושם של פרחיהם הלבנים המרובים ועלה בזכרוננו את אחד מתיאוריו של העלם המאוהב: "רְיִיחַ אֶפְרָךְ כְּתַפּוּחִים" (שיר השירים ז', ט'). ובאזינו יהמו גם דברי העלמה אל בחיר ליבה: "תִּתַּחַת הַתְּפּוּחַ עוֹרְתְּךָתִּיד" (שיר השירים ח', ה).

תחנה 16 - "השמיעני את קולך"

"וּנְתַנִּי כְּחִנֵּי הַשְּׂלֵעַ בְּסִתְרֵי הַמִּדְבָּרָה הַרְאִינִי אֶת מַרְאֶיךָ הַשְּׁמִיעִינִי אֶת קוֹלְךָ כִּי קוֹלְךָ עֲרֹבִמְקֹרֶיךָ וְנְאֻנָּה" (שיר השירים ב', י"ד).

היונה היא עוף הנפוץ בעולם כולו. בארץ היא מצויה בהרים, במערות ובנאות. על כנפיה נראות רצועות שחורות ולצווארה וקדמת החזה יש ברק מתכתי ירוק. יונת הבית שונה במקצת מיונת הבר. בטבע ישנן הכלאות בין יוני הבר ליונים המבויתות. בשל מראיה העדין והאצילי היא הפכה לסמל התום והיופי. גם עובדת היונה מונוגמית (קשורה לבן זוג אחד בלבד) תרמה להיותה דימוי של אהבה. בשיר השירים ו' ט' אומר הנער לאהובתו: "אֲחַת היא יוֹנְתִי תַּמְתִּי" והיא מתארת אותו "עֵינָיו כְּיוֹנִים עַל אֶפְיָקֵי מַיִם" (שה"ש ה' י"ב).

תחנה 17 - יבול מסולונו

לקראת הסיום הגענו שוב אל גורן, מקום הראוי לסכם בו את יבול מסולולנו המעגלי, שהורכב ממספר נושאים, אשר במרכזם השבת, מנהיגה וסמליה. הכרנו את הדגן, התירוש והיצהר, המעטרים את שולחן השבת כמייצגי יבוליה העיקריים של ארץ ישראל. התבשמנו בצמחים אשר יחד עם אור הנר מזכירים לנו במוצאי שבת את מנורת המקדש והקטורת, ונוכחנו כי נופי הארץ על כל מרכיביהם היכו שורשים שהשתעפו בכל המורשת שעברה אלינו מימות התניך דרך התפתחותה בספרות חז"ל.

לא בכדי אמר רבי עקיבא "חס ושולם לא נחלק אדם אחד מישראל על שיר השירים ... שאין כל העולם כולו כדאי כיום שנתנה בו שיר השירים. למה? שכל הכתובים קדש וזה קדש קדשים" (שיר השירים רבה פרשה א). אכן, מי כמו רבי עקיבא יכול היה להפנים את דברי האהבה של שיר השירים במשך כל השנים בהן שמר את אהבתו לרחל רעייתו, עד כדי ראיית הדברים כשיות אהבים בין עם ישראל ובורא העולם, תוך התמוזגות מלאה עם כל יצורי הבריאה.

נאות קדומים

השמורה הלאומית של טבע הארץ במקורות ישראל על שם הנשיא החמישי יצחק בן

עלון הדרכה למסלול ב'

(המסלול משולט **בכחול**)

אורך המסלול: כ- 2.5 ק"מ
השתקפות טבע הארץ במנהגי השבת, בסמלים הגלומים במנורה ובשיר השירים

נעדך ונכתב מחדש על ידי נילי הרשגל ונגה הראובני
עיצוב: דורית דאון.

© כל הזכויות שמורות 2005, לנאות קדומים, תא דואר 1007 לוד 71110

רוב ההסברים בעלון זה מתומצתים מתוך הספרים
"טבע ונוף במורשת ישראל"
"שיחי ועץ במורשת ישראל"
מאת נגה הראובני, בהוצאת נאות קדומים.

ספרים אלה נמצאים למיכרה בהנחה מיוחדת במרכז המבקרים. כל ההכנסות ממכירת הספרים האלה מוקדשות לפיתוח נאות קדומים.

נאות קדומים

השמורה הלאומית של טבע הארץ במקורות ישראל ע"ש הנשיא החמישי יצחק בנן

ת.ד. 1007 לוד 71110 ; טל. 08-977-0777 ; פקס. 08-977-0766
ד.אלקטרוני: gen_info@neot-kedumim.org.il
אינטרנט: www.n-k.org.il